

DATE TEHNICE DESPRE EDIFICIUL CU MOZAIC DIN CONSTANȚA

ADRIAN RĂDULESCU

Descoperit încă din anul 1959, Edificiului roman cu mozaic din Tomis nu i s-a consacrat încă o lucrare monografică de nivel corespunzător. Exceptind un articol mai dezvoltat al lui V. Canarache* sau unele încercări analitice de ordin arhitectural-constructiv apărute prin grija unor tineri arhitecți, în rest s-au elaborat cu precădere îndreptare turistică și de popularizare. În dorința legitimă de a valorifica științific această moștenire antică, considerăm de imperioasă necesitate constituirea unui colectiv de arheologi și arhitecți, dintre cei care au lucrat pe șantierul mozaicului, care să procedeze la elaborarea unui amplu studiu monografic – înțelegind prin aceasta mai întâi o susținută campanie de sondaje cu caracter corectiv, urmată de publicarea unor studii parțiale de natură să precizeze date tehnico-științifice oricind la îndemina tuturor cercetătorilor, care și-ar putea aduce o substanțială contribuție la înțelegerea fenomenului istoric-arheologic specific acestui mare obiectiv tomitan. Pornind de la acest considerent, vom insera în acest studiu un scurt

* V. Canarache, *L'édifice à mosaïque découvert devant le port de Tomis*, in „Studii Clasice” III, 1961, p. 227-240.

istoric al cercetărilor efectuate în ultimul deceniu de către Muzeul de arheologie din Constanța și o suită de date tehnice și descriptive.

Istoricul cercetărilor

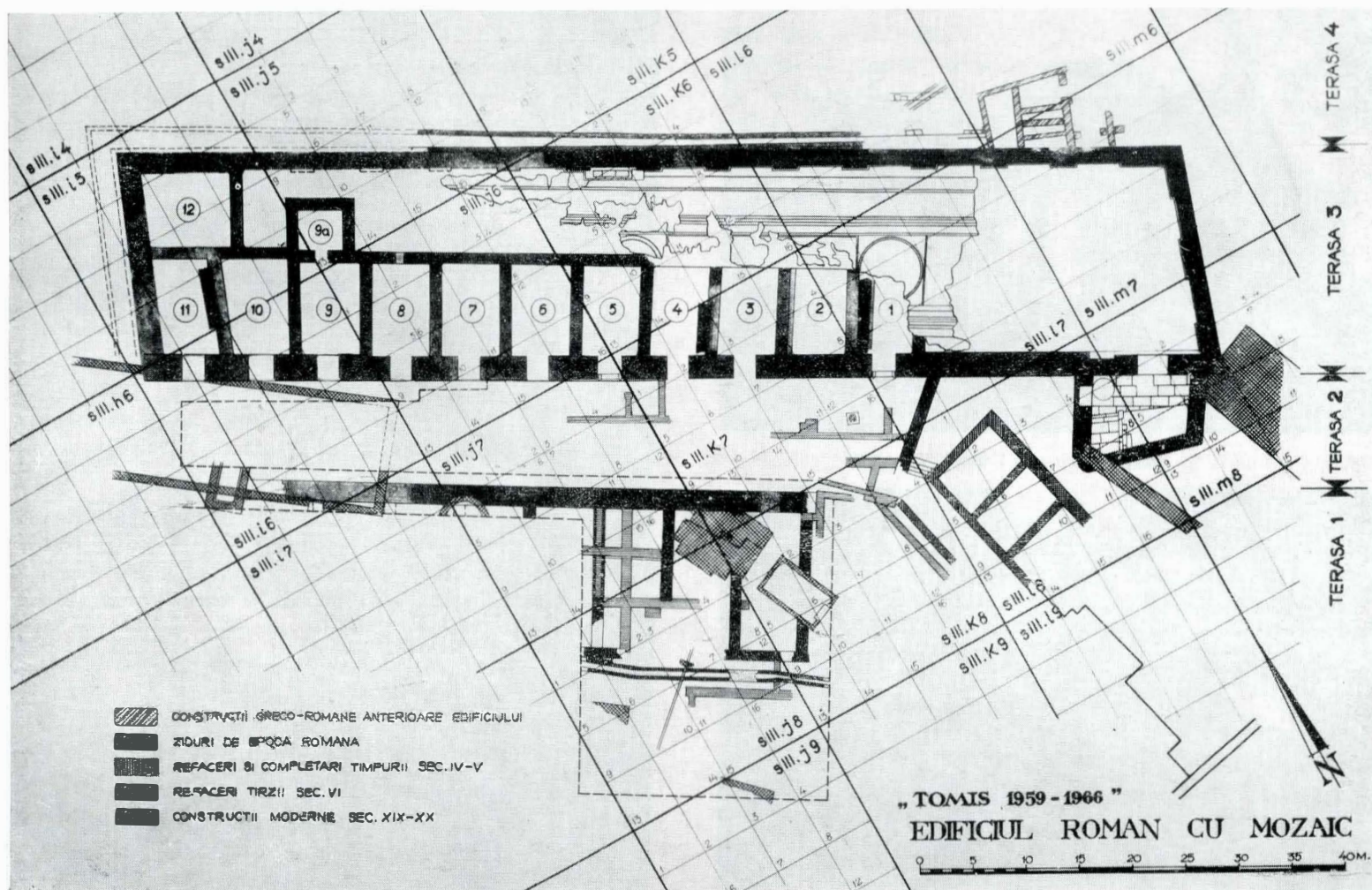
Edificiul cu mozaic din Constanța, a fost descoperit la 6 august 1959, cu prilejul săpăturilor pentru fundația unui bloc. Acesta se află pe faleză portului actual al orașului, în imediata apropiere a clădirii ocupată de Consiliul municipal; mai exact: are la N și NE clădirea amintită precum și Piața Ovidiu, la E str. Ovidiu, iar la S și SE, faleză și portul Constanța.

Construcția antică ocupă trei din cele patru terase ale malului vechi. Săpăturile arheologice, începute o dată cu descoperirea, s-au succedat în mai multe etape discontinue, după cum urmează:

a) Toamna și începutul iernii anului 1959; atunci s-a încercat determinarea, în cea mai mare parte a lor, a dimensiunilor. S-a efectuat o primă tranșee de 4 m lățime de-a lungul zidului de nord și o alta perpendiculară pe

Fig. 1. Centrul covorului cu mozaic (detaliu). ▶

Fig. 2. Planul Edificiului cu mozaic.

aceasta. Ambele sondaje au atins adâncimea de circa 7 m; au fost adâncite în pământ de umplură – cu mult moloz – răvășit, și s-a ajuns la nivelul terasei pe care se întindea mozaicul policrom.

Rezultatele primei campanii: dezvelirea zidului de nord, înalt de 4–6 m, gros de 1,50 m și – la acea vreme – lung de 28 m; degajarea covorului de mozaic pe o suprafață de 28×15 m, căreia i s-a putut determina numai o singură latură.

S-au colectat mari cantități de fragmente ceramice și de plăci de mozaic, la fel ca și unele monede de epocă romană tirzie.

b) Etapa a doua: mai–octombrie 1960. Volumul mare de săpături au avut drept rezultat dezvelirea întregului covor de mozaic, scoaterea la lumină a zidurilor de NE, SE și parțial SV, ce înconjoară pardoseala mozaicată. S-au descoperit parțial, în substrucție, sub mozaic, două încăperi boltite, iar de-a lungul zidului de NE, un canal colector afectat edificiului.

În general, săpătura a fost dezvoltată în mai multe direcții. Mai întâi, a fost continuată tranșeea perpendiculară pe faleză (și pe zidul de NE) prelungindu-se și coborînd sub nivelul covorului cu mozaic – aceasta pentru obținerea unui profil continuu pe toată lungimea obiectivului arheologic.

c) Etapa a treia: mai–noiembrie 1961. Direcțiile principale ale săpăturilor: 1) SV, pe un front de circa 50 m lungime, pentru descoperirea teraselor și a construcțiilor implantate în ele, pînă la nivelul actual al mării; 2) direcția NV, pe un front de circa 40 m, mergînd în lungul teraselor determinate pe direcția SV; 3) direcția NE, extremitatea estică a săpăturilor, urmărindu-se descoperirea unor încăperi alăturate zidului mare de NE.

Rezultate: s-a determinat mai clar existența unor încăperi boltite sub covorul cu mozaic, pardoseala acestora și spațiul exterior de acces, determinînd o terasă nouă,

situată la 7 m sub nivelul terasei superioare a covorului cu mozaic.

Existența unei a treia terase, ocupată tot de construcții antice, ce aveau pardoseala la circa 5 m sub nivelul terasei superioare.

S-au determinat etape de viață și suprapuneri de construcții vechi și moderne – ultimele din secolul XIX, legate de o fostă gară feroviară, Thetis.

d) Etapa a patra a marcat, ca și cele două precedente, continuarea săpăturilor în părțile componente cunoscute ale edificiului, dezvoltîndu-se în special în direcția NV la nivelul terasei cu mozaic și a terasei cu încăperi boltite.

Rezultate: s-au determinat toate dimensiunile terasei covorului cu mozaic și a celei a încăperilor boltite; s-au descoperit noi elemente: ziduri, pavaje, canale etc., în extremitatea de NV a acestor terase; s-au scos din încăperile boltite fragmente numeroase din mozaicul prăbușit și s-au luat măsuri de conservare a lor.

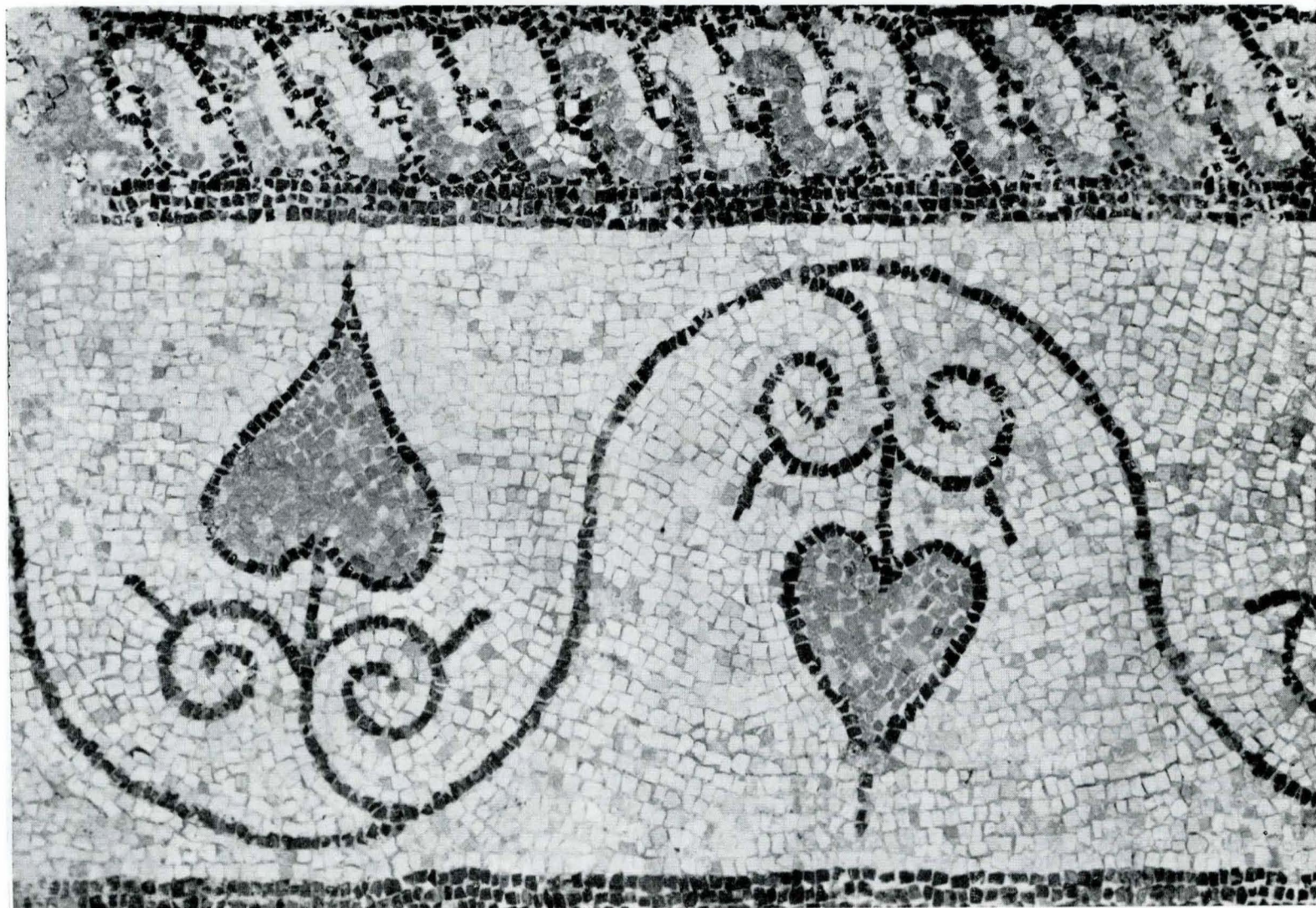
Caracteristic pentru campania anului 1962 a fost efectuarea, în paralel cu săpătura, a operațiilor de consolidare și refacere parțială a zidurilor descoperite anterior la nivelul terasei cu mozaic și la nivelul încăperilor boltite – totul cu largul sprijin al Direcției monumentelor istorice care a preluat încă din 1960 șantierul de conservare.

e) Etapa mai–octombrie 1963. A fost consacrată săpăturilor în extremitatea de NV a complexului de construcții, pe toate terasele descoperite anterior. În același timp au continuat operațiile de consolidare și refacere a zidurilor descoperite.

Rezultate: s-a lămurit configurația construcțiilor în extremitatea de NV. S-au extras, în scopul conservării și reconstituirii repertoriului de ornamente al mozaicului, noi fragmente prăbușite, cu motive inedite.

f) Campania din 1964 și sondajele din anii următori, au dus la golirea tuturor încăperilor boltite, la recuperarea depozitului de mărfuri (amfore cu substanțe chimice, colo-

Fig. 3. Chenar cu vrej de iederă (detaliu).

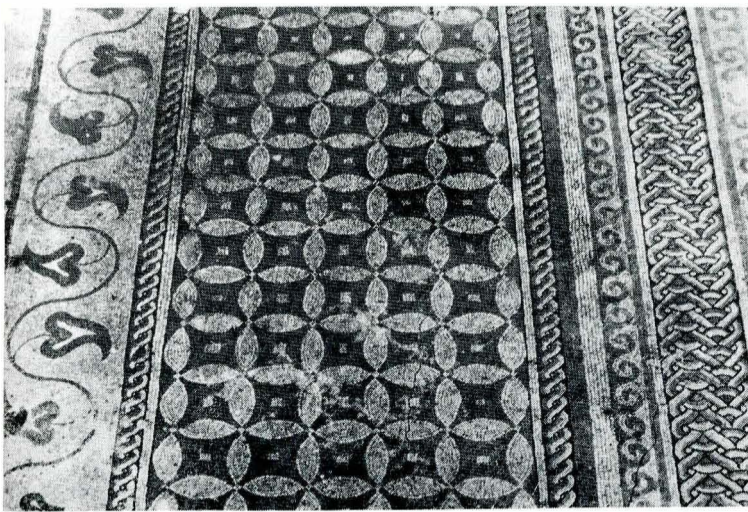

Fig. 4. Chenarul covorului cu mozaic (detaliu).

Fig. 5. Centrul covorului cu mozaic (detaliu).

ranți, ancore de fier, cuie etc.), la cunoașterea mai în detaliu a tuturor elementelor componente ale edificiului propriu-zis cit și a construcțiilor adiacente (fig. 2).

Menționăm în sumarul acestui bilanț al săpăturilor că este absolut necesară o reluare a sondajelor în diferitele părți ale edificiului, în ciuda faptului că actuala reconstituire face imposibilă o astfel de acțiune.

Ca o completare a campaniilor enumerate mai sus, amintim pe cele din 1965–1968, care au dus la degajarea termaelor de epocă romană – secolul III e.n. – sau a acelor care au pus în lumină ziduri de la alte construcții, situate între edificiul cu mozaic și actualul Cămin de bătrâni.

Edificiul cu mozaic

Precizăm că săpăturile efectuate în această parte a vechiului Tomis au dat la iveală nu un monument independent, construit la „un moment dat”, ci un complex de construcții de factură arhitecturală majoră, edificate într-o epocă de prosperitate a provinciei de la gurile Dunării, pe care înclinăm să-l fixăm la sfârșitul secolului III și începutul secolului IV e.n.

Edificiul cu mozaic a suferit completări și refaceri aplicate construcției inițiale. Dintre acestea, unele reprezintă completări în scopul amplificării funcționale a complexului, altele sînt reparații survenite în urma unor distrugerii parțiale.

Reținem încă unele construcții de epocă târzie și de aspect minor, realizate în material scos din construcțiile inițiale. Se află în special în fața încăperilor boltite 1–5 (fig. 2).

Întregul complex de construcții, mai vechi sau mai recente, la care ne referim, a fost implantat în lungul taluzului natural și la diverse nivele ale acestuia, creîndu-se o serie de terase. Construcțiile sînt dispuse cu laturile mari de-a lungul falezei și cu cele mici perpendicular pe ea, intrînd cu fundațiile adînc în loessul taluzului, pînă la pămîntul viu. În cazul teraselor inferioare fundațiile ating chiar stîncă.

Edificiul cu mozaic se compune dintr-un corp principal de forma unui trapez alungit, dezvoltat pe două nivele și o încăpere anexă, mult mai mică, pe un singur nivel, situată în extremitatea estică a corpului principal.

Corpul principal este implantat în lungul falezei, avînd latura lungă orientată pe direcția NV-SE. Nivelul superior – nivelul covorului cu mozaic – cuprinde întreaga suprafață a edificiului și este situat la 12,60 m față de nivelul mării. Dimensiunile acestui spațiu pe care se întinde pavimentul cu mozaic sînt: 98 m lungime, (în axul longitudinal), 18,45 m lățime – măsurată în extremitatea sudică, între zidurile existente. Luînd în considerare și zidurile care închideau spațiul, rezultă o lungime de 101,2 m – măsurată tot în ax longitudinal – și lățimea de 21,45 m (fig. 2).

Nivelul inferior, cel al încăperilor boltite, consta dintr-o suită de 11 compartimente, a căror acoperire (bolți semicilindrice) constituie, împreună cu acoperitura dintre ele, planșeul parțial al nivelului superior. Pardoseala acestui

nivel este la + 5,90 m, deci cu 6,70 m mai jos decît nivelul mozaicului. (Pentru fixarea cotei încăperilor s-a luat în considerare cota pragului de piatră de la bolta nr. 1, adică + 5,92 m).

Zidurile de la nivelul pavimentului

Sînt ridicate peste nivelul pardoselii. Cele de sub nivel sînt, fie fundațiile primelor, fie însăși zidurile nivelului inferior.

a) Zidul de NE, s-a descoperit pe o lungime de 65 m (interior). La extremitatea de SE are 5,40 m înălțime, coborînd treptat spre NV pînă la nivelul fundației. Se compune dintr-o succesiune de pilaștri – lați de cîte 2,16 m, ieșiți față de zid cu 0,35 m – și cîmpuri de zid – cu lungimi de 4,35 m – cuprinse între ei. Grosimea zidului este de 1,50 m, respectiv 1,85 m în dreptul pilaștrilor.

Reconstituînd ipotetic o compartimentare a zidului – și pe porțiunea distrusă – ar rezulta o suită compusă din 15 pilaștri și 14 cîmpuri (vezi planul).

b) Zidul de SE – cuprins între cele două ziduri paralele, cel de NE și SV, își păstrează toată lungimea lui de 18 m (în interior) și este identic, ca structură și aspect, celuilalt. Înălțimea zidului variază între 4,15 m la NE și 1,35 m la SV.

De remarcat că acest zid nu este perpendicular pe celelalte două care-l limitează, ci înclinat, împreunîndu-se cu zidul de NE sub un unghi obtuz (considerat în interior) și cu cel de SV sub un unghi ascuțit.

c) Zidul de SV, se desfășoară paralel cu cel de NE. Se află ridicat peste cota pardoselii pe o lungime de 12,60 m, fiind distrus spre NV și continuîndu-se numai fundația. Variază în înălțime între 1,35 m spre SE și 2,40 m spre NV.

Toate cele trei ziduri descrise pînă aici se țes între ele și nu prezintă urme clare de refaceri ulterioare. Este foarte probabil că ele reprezintă o singură etapă de construcție. Sînt alcătuite din fișii succesive de zidărie de piatră calcaroasă și cărămidă, legate între ele cu mortar. Pilaștrii sînt lucrați la suprafață, integral din cărămizi.

Nivelul încăperilor boltite. Zidul longitudinal de SV delimitează suita de compartimente spre exterior. El este de fapt o prelungire a zidului de SV de la nivelul superior, perfect colinar cu acesta – și fac corp comun. În fundație are șanțuri verticale și este făcut numai din piatră nefasonată legată cu mortar.

De-a lungul celor 11 compartimente zidul gros de 2,16 m, este străpuns ritmic de 11 porți, fiecare corespunzînd unei încăperi, creîndu-i acces direct afară. Lățimea acestor porți este cuprinsă între 2,14–2,18 m, iar adîncimea este egală cu grosimea zidului. Grosimea arcului corespunde cu 1,5 cărămizi și are raza de 1,07 m. Înălțimea unei porți este de 4,50 m. Singura poartă la care s-a păstrat arcul de la partea superioară este cea a încăperii nr. 2. Zidul, în ansamblul său, s-a conservat într-o stare precară.

Zidul longitudinal de NE, dispus paralel cu zidul longitudinal de SV, delimitează suita de încăperi boltite spre interior. De o factură perfect identică între bolta nr. 1 și bolta nr. 8, el apare în continuare modificat sub anumite aspecte în dreptul compartimentelor nr. 9–11.

În stadiul de executare a săpăturilor, acest zid, cu o grosime constantă de 1,10 m, se desfășoară neîntrerupt pe o lungime de 59,90 m, dimensiune în care se cuprind încăperile 1–9 precum și zidurile transversale ce le separă. Zidul este astfel fragmentat în porțiuni aproape egale.

Din acest zid s-a păstrat puțin. În încăperile 1–4 îl găsim aproape integral, iar în încăperile 5–8 este distrus în părțile superioare semicirculare, înălțimea sa variind între 0,30–2,00 m; apoi în restul încăperilor, scade treptat în înălțime, având păstrată doar legătura cu zidul exterior de NV – acesta fiind aproape paralel cu zidurile transversale dintre compartimente.

Astfel se prezintă, general și succint, zidurile marelui edificiu. Am redat tot ceea ce este esențial și obligatoriu pentru cercetare. Desigur, săpăturile au furnizat încă numeroase date și cifre care vor însoți relatările într-un studiu mai aprofundat.

Covorul cu mozaic

Acesta este compus din *tesserae* de cinci-șase culori și nuanțe: alb, roșu, negru, verde-albăstrui și galben-bej. Dimensiunile acestora: cele mai mari au 2–3 cm³ – în special în chenar – și 1–2 cm³, cele mai mici – mai ales în partea centrală. Totul este dispus pe un pat de mortar – *statumen* – de circa 10 cm grosime, făcut din var cu multă cărămidă pisată. La rîndu-i stratul de mortar este întins pe argilă galben-roșcată, foarte densă.

Pavimentul se păstrează astăzi pe o lungime de 49,80 m și pe lățime maximă – într-un singur loc – de 16,60 m.

În afara porțiunii păstrată la locul ei, respectiv la 12,60 m de la nivelul mării, s-au mai descoperit încă alte numeroase fragmente de mozaic căzute în încăperile boltite de jos, surpate în straturi suprapuse o dată cu bolțile de cărămidă pe care fuseseră așezate inițial. Aceste fragmente contribuie substanțial la reconstituirea repertoriului de motive ornamentale ale covorului de mozaic.

Acesta se compune din două părți distincte: a) chenarul care înconjoară sala, format din benzi de motive geometrice și vegetale stilizate: frunze de iederă, funie simplă, cercuri intersectate, din nou funie simplă, valuri stilizate spre stînga, funia triplă (nodul lui David) și valuri stilizate răsturnate spre dreapta și, b) partea centrală formată din cercuri înscrise în pătrate, splendid decorate cu vase stilizate (de tip *kantharos*), arme: securi duble și scuturi stilizate, cu dreptunghiuri și romburi formînd un joc de cuburi bazat pe o iluzie optică, alternînd cu dreptunghiuri diferite decorate cu motive geometrice, de o mare regularitate și frumusețe.

Mai în detaliu mozaicul se poate descrie astfel:

a. *Chenarul* (fig. 4). De la marginea plintei aflată de-a lungul zidului, pînă la decorul central, chenarul mozaicului are o lățime de 6,20 m. O primă parte marginală, lată de 1,15 m, este realizată dintr-o culoare galben-bej, și este apoi urmată de o succesiune de fișii cu diferite motive ornamentale. Prima fișie, lată de 0,87 m, conține un decor vegetal: aici alegă vrejuri de iederă cu frunze dispuse într-o simetrie perfectă. Coarda vrejului mergînd în valuri este formată din două șiruri de culoare roșie, iar frunzele ingenios stilizate, au de la exterior spre interior două rînduri de *tesserae* verzi-albăstrui, două roșii-cărămizii și în centru cîteva albe. În ordine imediată constatăm un interval cu motiv ornamental geometric – funia simplă. Ajungem apoi la o suprafață cu lățimea de 2,20 m, în care motivul ornamental îl formează un joc de cercuri intersectate simetric. Din aceste întretăieri rezultă în interiorul fiecărui cerc cîte un patruater delimitat de arcuri de cerc deschise spre exterior. Suprafața inclusă apoi între două din astfel de arcuri unite la capete este umplută cu pietre galben-bej, adevărate petale. Circumferințele cercurilor sînt marcate prin două culori: alb la exterior, galben-bej la interior. Suprafața patruaterelor

conține 3–4 rînduri de pietre cărămizii și un simbul alcătuit din șase pietricele de calcar dispuse în suprafața dreptunghiulară (fig. 4).

Remarcăm pînă la centrul mozaicului existența unui spațiu cu împletituri simple, benzi simple, valuri stilizate și împletituri complexe. Încă de aici către centru, dimensiunile *tesseraelor* se schimbă: circa 1 cm³ – mozaicul central fiind lucrat în opus-vermiculatum.

b. *Centrul covorului*. Aici, subiectele decorative variază. Distingem mai întii în mijloc două cercuri înscrise în cîte un pătrat și trei cîmpuri dreptunghiulare – din care se păstrează două.

Cercul din pătratul sud-vestic este înscris unui pătrat a cărui latură este un chenar policrom, lat de 11 cm. În acest chenar îngust apar *tesserae* verzi-albăstrui și cărămizii. Între colțul de nord-est al covorului și pînă la circumferința cercului, întreaga suprafață este ocupată de imaginea unui *Kantharos*, realizată pe un fond de culoare galben-bej. Înălțimea acestuia este de 0,95 m, iar lățimea, măsurată la toarte, este de 0,85 m. Culorile în care s-a realizat sînt armonios imbinat. Lingă toarta din dreapta (sud-vest) apare imaginea unui porumbel – singura imagine zoomorfă de pe întreaga întindere conservată a pavimentului de mozaic.

Circumferința cercului înscris pătratului constituie de fapt, tot un chenar, lat de 0,42 m, format dintr-un rînd marginal de pietre verzi-albăstrui, o bandă în care sînt executate triunghiuri mici, într-o succesiune ce imită zimții. Spre interior chenarul se încheie cu *tesserae* verzi-albăstrui și albe; apar de asemenea valuri stilizate. Interiorul cercului este ocupat de carouri și romburi închise în mici chenare în forma funiei simple, sau în linii drepte, acestea la rîndu-le închizînd vase, cruci gamate, figuri geometrice variate etc. (fig. 1, 5).

Între acest mare cerc și cel de-al doilea dinspre nord-vest, umplut cu solzi de pește, apare o suprafață dreptunghiulară divizată în mici pătrate ale căror chenare, realizate tot în *tesserae* mici (cinci culori) imită frînghia simplă. Dispoziția regulată a carourilor s-a realizat cu o autentică măiestrie artistică.

Cel de-al doilea cerc, păstrat în mică parte, ar fi plasat chiar în centrul edificiului. De remarcat că solzii descresc de la circumferință către centrul cercului, fără să știm sau să putem reconstitui exact cum arăta acesta. Fiecare solz are un contur stilizat, realizat tot în 2–3 rînduri de *tesserae* divers colorate.

Adăugăm că toată partea dinspre nord-vest a covorului cu mozaic a fost refăcută la o anumită epocă, necunoscută nouă. Culorile se schimbă – în special la chenarul cu vrej de iederă și cercuri intersectate – linia figurilor este mai neglijată, stilizarea neîngrijită (fig. 3).

Ansamblul covorului de mozaic imbină într-o dispoziție perfectă natura și culorile materialului litic folosit – în cea mai mare parte a lor, marmure – cu posibilitățile de realizare în arta mozaicului. Remarcăm cum meșterii au împletit ordinea cu policromia în tehnica compoziției, lăsînd de-o parte manifestările exagerate de originalitate. Realizatorii, s-au dovedit cunoscători profunzi ai folosirii raționale a materialelor și procedeele de execuție.

Decoratiunea vegetală sau geometrică este în unele părți mult mai sever stilizată, în altele ceva mai liberă. Oricum, armonia simetriei, imbinarea celor 5–6 culori și nuanțe, redarea ornamentelor într-o succesiune degajată de tipare prestabilite, totul dovedește o operă valoroasă dintr-o epocă din istoria provinciei de la gurile Dunării care trebuie căutată între hotarele sec. III și IV e. n., cînd Tomisul s-a bucurat de o largă prosperitate economică.

Întregul edificiu cu mozaic, considerat pe linie arhitectonică și artistică, se înscrie în arheologia românească drept unul dintre cele mai mari obiective de cercetat, pentru care eforturile începute trebuie preluate și continuate, cu toate greutățile inerente unei acțiuni de importanță națională. Pe această linie, opera de conservare, a Direcției monumentelor istorice, concretizată într-o mare construcție modernă, din beton și sticlă, vine să completeze suma măsurilor aplicate de conducerea de partid și de stat, pentru transformarea marelui edificiu, într-un impozant obiectiv științific-muzeistic.